

JOEP LEERSSEN

Discussiedossier naar aanleiding van:

R. de Schryver, e. a., ed., *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt: Lannoo, 1998, 3 delen + cd-rom, 3799 blz., f225,-, ISBN 90 209 3039 7 (I), ISBN 90 209 3040 0 (II), ISBN 90 209 3041 9 (III), ISBN 90 209 3527 5 (cd-rom), ISBN 90 209 3042 7 (compleet)).

Enkele jaren geleden confronteerde Thijs Wöltgens ons met een provocerend gedachten-experiment: Wij Nederlanders zouden, zo stelde hij, meer greep krijgen op onze Europese toekomst als we onze staatkundige soevereiniteit zouden laten varen en van ons land een Duitse bondsstaat zouden maken, een soort Noordrijn-Westfalen of Beieren. De ontdane reacties op zijn *Denkanstoß* maakten één ding duidelijk: veel Nederlanders hechtten eerder uit gevoelsmatige dan uit pragmatische overwegingen aan de vaderlandse soevereiniteit. Kennelijk werd om andere dan *realpolitische* redenen gehecht aan het behoud van de Nederlandse zelfstandigheid; het Kerkraadse speldenprikje maakte duidelijk dat voor velen de staat er primair was om iets te belichamen dat men gevoeglijk de gezamenlijke identiteit, traditie, cultuur of 'nationaliteit' zou kunnen noemen.

Toen ik dit gedachtenexperiment onlangs voor een gehoor wilde herhalen, bevonden zich onder de aanwezigen enkele Vlamingen. Fijntjes merkte één van hen op dat de gedachte om België 'af te schaffen' voor hen helemaal niet zo'n onthutsende werking had. Men was er immers al decennia lang mee bezig, en de gedachte dat er zoiets als 'België' zou moeten blijven voortbestaan teneinde de gezamenlijk nationale of culturele identiteit te incorporeren gold *south of the border* allerminst als vanzelfsprekend — integendeel.

Dat maakt veel duidelijk. Het is nuttig te beseffen hoe verschillend de invloed van het nationale denken is geweest in de twee delen van het Nederlandse taalgebied. De ervaring van de Noordelijke Nederlanden is te vergelijken met die van andere oude, gevestigde natie-staten van vóór de opkomst van het nationale denken — Frankrijk, Engeland en Spanje. Daar heeft de sinds eeuwen bestaande staat een ideële meerwaarde gekregen en aan centraliserend vermogen gewonnen dankzij het nationale denken. In het Zuiden daarentegen is de ervaring met het nationale denken sinds de negentiende eeuw eerder te vergelijken met landen als Finland, Polen, Ierland of regionen als Wales of Bretagne: een divergentie tussen cultureel zelfbesef en officiële staatsidentiteit, *Nationalität* als aanslag op *Staatsangehörigkeit*.

Nederlanders koketteren graag met een paradoxaal idee dat nationaal denken uitgerekend Nederlanders vreemd is. Hoeveel oranje-beschilderde voetbalsupporters ook in anti-Duitse atavismes mogen zwelgen, Nederlanders laten zich graag aanleunen dat ze boven nationalisme staan. Om die reden zal de rechtgeaarde Nederlander dan ook enige reserves koesteren ten aanzien van de Vlaamse Beweging. De IJzertoren is een merkwaardig gedrocht uit de kleffe jaren van het rijke roomse leven waar telkenjare suspect vendelzwaaien plaatsvindt van rechtse rakkers; voor Brusselse straatnamen gebruikt men liever de Frans- dan de Nederlandstalige vorm; en bij de conflicten van de Voerstreek gaat nogal wat onberedeneerde sympathie uit naar de Luiksgezinde partij, die immers als linkse *underdog* in een rechts-Vlaamse context wordt gezien.

Dat is ooit anders geweest. Met name tussen de wereldoorlogen was er in Nederland een grote sympathie voor de Vlaamse Beweging. De werken van Felix Timmermans werden bij een Amsterdamse uitgeverij gepubliceerd; genootschappen zoals het Algemeen Nederlandsch Verbond bloeiden, en tal van intellectuelen zoals Pieter Geyl en Anton van Duinkerken gaven graag blijk van groot-Nederlandse solidariteit met hun gediscrimineerde taaignoten in het hautain-Franstalige België.

Wat is er sindsdien veranderd? Om te beginnen natuurlijk de oorlogsjaren. In Nederland is het discours van volksnationalisme en Dietsheid volledig en voorgoed door NSB-affiniteiten in diskrediet gebracht. In België is datzelfde discours weliswaar tijdens de bezetting in collaborerend vaarwater terecht gekomen, maar niettemin in zwang gebleven in het kader van de voortdurende strijd om emancipatie. Het resultaat is een niet-aflatende communicatiestoornis. Lieden die zich inzetten voor de gelijkberechtiging van hun taal deden dat met het etnische woordgebruik en de vendelzwaaiende beeldentaal die hier te lande eens en voor al suspect en 'fout' was geworden — en droeg bovendien ook vaak de daadwerkelijk morele last van aanzienlijke collaboratie-uitglijders uit de periode 1940-1944 met zich mee.

De Vlaamse Beweging heeft bijgevolg sinds de oorlog een suspecte indruk op Nederlanders gemaakt. De strijd mocht dan om kwesties van maatschappelijke gelijkberechtiging gaan, ze werd gevoerd met de terminologie en de retoriek van klef, onsmakelijk volksnationalisme. Weinig Nederlanders zijn dan ook verrast door het succes van een xenofobe, fascistoïde groepering als het Vlaams Blok, die wel gezien lijkt te worden als natuurlijke uitloper van het scala van die etnisch-nationalistische attitudes die bij onze Zuiderburen zo welig tieren.

De Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging is voor zulke Nederlandse lezers (hopelijk!) een *eye opener*. De wil hier slechts heel in het voorbijgaan ingaan op de voor de hand liggende (en reeds veelbesproken) vraag hoe deze zich 'nieuw' noemende encyclopedie zich verhoudt tot haar voorganger, de oude (waaraan trouwens een elegant lemma is gewijd). Welnu: de ongemakkelijkheden en historische belastingen van de Vlaamse Beweging waarop ik hierboven heb gezinspeeld worden in deze nieuwe encyclopedie *sine ira et studio* uit de doeken gedaan. Waar de oude voorloper nog deel uitmaakte van de beweging die haar onderwerp vormde, is de nieuwe afstandelijker en evenwichtiger. De oude moest vaak een eierdans opvoeren om levende personen en oud zeer te ontzien; deze nieuwe versie kan met een koele blik evalueren hoe precies de verhouding is geweest tussen de strijd om ontvoogding en het hellend vlak van 'eigen volk'-denken. Het team dat Reginald de Schryver om zich heen had heeft een dialectische inhaalslag geleverd die bewondering afdwingt — en wel in dubbele zin. Waar de oude encyclopedie nog kreunde onder het ongemakkelijk besef van een 'fout' verleden, dat men overcompenseerde door verongelijking over het onrecht van de repressiejaren (die als lijnrechte voortzetting werden afgeschilderd van het onrecht van *Le Belgique de papa*) zou men nu wellicht een soort oedipale uitschieter naar het andere uiterste verwachten — een ideologische Grote Schoonmaak, een afrekening met de oude mannenbroeders en hun nationalistische beheptheden; maar ook dat wordt vermeden, en in plaats daarvan biedt deze encyclopedie een buitengewoon genuanceerd beeld, dat de grieven en de zwakheden van de voorbije generaties op evenwichtige wijze in kaart brengt. Artikelen over zaken als daar zijn de collaboratie, de koningskwestie, de repressie en amnestiekwestie, de totstandkoming van de taalgrens met zijn rafelige randjes in de Voer en de Brusselse randgemeenten, zijn uitgerekend daarom zo prijzenswaardig, aangezien ze gaan over kwesties die nog altijd niet *adactas* zijn gelegd, die niet tot de 'gedane zaken' van de verleden tijd behoren maar nog steeds hun schaduw over de hedendaagse communautaire Belgische politiek werpen. Het beeld dat uit deze encyclopedie oprijst van de Vlaamse Beweging sluit zijn ogen allerminst voor de eenkennigheid en politieke missers van het verleden,

maar weet die te nuanceren door ze te plaatsen in de complexe context van de Belgische verhoudingen (er is bijvoorbeeld een zeer verhelderend lemma over 'Belgisch nationalisme').

Maar hel recente verleden, overschaduwd als het is door de erfenis van de bezettings- en repressietijd, is slechts de meest in het oog springende manier waarop deze nieuwe, meer 'volwassen' encyclopedie zich onderscheidt van haar voorganger. Ook in de minder, meer recente, c. q. politieke geschiedenis gerichte onderwerpen is er veel prijzenswaardigs en innovatiefs. De bijdragen van Jo Tollebeek en Tom Verschaffel staan er borg voor dat veel aandacht wordt geschonken aan de mate waarin de Vlaamse Beweging op een cultuurhistorisch zelfbesef van romantische snit stoelt, hetgeen een goed begrip van de zaak ten goede komt; de negentiende eeuw komt überhaupt goed uit de verf aangezien de nadruk nu vooral is komen te liggen in iets afstandelijker-constructivistische zin, op de denkbeelden en vormentaal van de Vlaamse Beweging als postromantische ideologie.

De wil nog verder gaan en stellen dat we met deze encyclopedie eigenlijk een zeer veel-omvattende cultuurgeschiedenis van Nederlandstalig België in handen hebben. De 'Vlaamse Beweging' zoals die hier naar voren komt is niet slechts het verhaal van een klein, sectarisch deel van de Belgische samenleving, maar omvat de geschiedenis van een cultuurpolitieke confrontatie; en zoals bij zovele subalterne culturen vormt die confrontatie met een hegemonische nabuur eigenlijk de hoofdmoot van hun geschiedenis *tout court*. Wie de geschiedenis van Vlaams België schrijft, beschrijft goedgeels de confrontatie met Franstalig België; *a contrario* trekt de geschiedenis van die confrontatie, mits behoorlijk gecontextualiseerd, een fijnmazig historisch sleepnet door die gehele minoritaire samenleving. En behoorlijk gecontextualiseerd is de behandeling inderdaad: de lemmata 'Liberale partij', 'Natievorming', 'Waalse beweging', 'Taal-minderheden', 'Vrijmetselarij', 'Vrouw', 'Antisemitisme', alsmede de verschillende topografische artikelen (met name 'Antwerpen') zijn daarvan goede voorbeelden.

Het enige wat deze encyclopedie onderscheidt van een reguliere 'cultuurgeschiedenis van Nederlandstalig België' is natuurlijk de encyclopedische, op alfabetische lemmata geordende opbouw. Dit is geen verhalende geschiedschrijving. Maar naarmate de 'totaliserende' verhalende geschiedschrijving in het huidige postmoderne klimaat *Beyond the great story* aan gezag verliest, is dat niet eens zo'n verlies. Niet alleen is er een mode voor micro-geschiedenissen, veel historische overzichtswerken hebben de laatste decennia al uit eigen beweging gekozen voor een kaleidoscopische mozaïek-ordening van het materiaal (door sommigen de 'videoclip-benadering' genoemd), waarbij een historisch beeld oprijst uit talrijke kleine anekdotes, illustraties, vignettes en schetsen. Het verschil tussen historische overzichtswerken en tentoonstellings-catalogi lijkt steeds meer te verdwijnen. In het geval van de *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, met zijn talrijke kruisverwijzingen en zijn rijke dosering aan breed-thematische overzichtsartikelen, lijkt datzelfde convergentieproces tussen overzichts- en naslagwerken eveneens te zijn ingezet. De uitgeverij heeft hier goed op ingespeeld door het materiaal tevens aan te reiken op cd-rom. De 'hypertekst'-mogelijkheden van dat medium maken het volgen van kruisverwijzingen, het naslaan van thema's en trefwoorden in verschillende contexten, en het zelfstandig vergaren van informatie-items tot een bestand dat aan de eigen kennisbehoefte beantwoordt, wel heel gemakkelijk. De mogelijkheid dat de gebruiker zelf annotaties kan toevoegen was ook een bonus. Ikzelf kon met behulp van de cd-rom heel wat materiaal bijeenzoeken over de 'bourgondische' beeldvorming van Vlaanderen, het 'welig huis', dat zo lang en zo diepgaand de Noord-Nederlandse visie op België en op de middeleeuwse Nederlanden heeft bepaald (tot en met Huizinga's *Herfsttij* en, jawel, het Brussel van Herman Pleij) — en dat in niet te onderschatten mate ook bleek te beantwoorden (zo stelde ik vast) aan een door de Vlamingen zelf bewust gecultiveerd beeld van de eigen middeleeuwse roots.

En de Nederlandse dimensie? Het lemma 'Nederland-Vlaanderen' is een goed begin; de Groot-

en Midden-Nederlanders (Geyl, Gerretson, Knuvelde; het ANV) staan vermeld, en enkele grensoverschrijdend-regionale bewegingen zoals de banden tussen de Groot-Kempische cultuurdagen en de vereniging *Brabantia Nostra* zijn opmerkelijk. Voor de rest zal de gemiddelde Nederlandse gebruiker wel veel informatie krijgen over de Belgische situatie, maar dat zal in eerste instantie moeten leiden tot een beter besef hoe fundamenteel anderssoortig de Vlaamse historische en politieke ervaringswereld is geweest dan de Nederlandse. De prominentie van verenigingen, genootschappen, bonden, liga's, elk met hun eigen tijdschrift (vaak met kloeke en assertief klinkende namen en druipend van verwijzingen naar de Middeleeuwen), mag dan wel eigen zijn aan een op encyclopedische leest geschoeid naslagwerk, maar beklemtoont ook hoezeer de Vlaamse Beweging een minderheidsbesogne was, gedragen door politieke en culturele activisten (ik gebruik die term in de neutrale, niet-Vlaamse zin van het woord...). De Nederlandse lezer zal zijn beter begrip dus moeten laten beginnen met een besef van de diepgaande anderssoortigheid van de Vlaamse politieke en historische cultuur, die zich onder de oppervlakkige gemeenschappelijkheid van de taal verbergt. Dat men de Vlaamse situatie niet met Hollandocentrische maatstaven of referentiekaders tegemoet kan treden, wordt duidelijk; maar deze encyclopedie voorziet gelukkig zelf in de behoefte die ze demonstreert.

Rest echter, bij alle lof, nog dit. De categorie 'Vlaams' heeft in de Belgische context altijd vorm gekregen door de tegenstelling ten opzichte van Franstalig België; en dat is de tegenstelling waarop deze encyclopedie zich, begrijpelijk genoeg, concentreert. Echter, naast de tegenstelling Frans-Vlaams is er ook de tegenstelling Vlaams-Hollands, of Vlaams-Nederlands. De vraag rijst of ook dat begrippenpaar ondertussen niet aan nuancering toe is. De verkaveling van het Nederlands taalgebied tussen de huidige landen Nederland en België is niet gelijk aan de gebiedsverdeling van de zeventiende of achttiende eeuw. Die fluctuaties in de afbakening tussen Noord- en Zuid-Nederlands worden in deze encyclopedie nauwelijks gethematiseerd. Dat is tot op zekere hoogte begrijpelijk, aangezien de Vlaamse Beweging vorm krijgt in het België van na 1830; maar het kan ook tot anachronismen en versimpelingen leiden. De stad Maastricht waar Jan-Baptist Verlooy zogenaamd zijn *Verhandeling op d'onacht der moederlijke taal* publiceerde was ook de stad waar in de jaren-1820 fel werd geageerd voor de rechten van het Frans als parlementstaal in het Nederland van Willem I. Regionaal besef in Nederland kreeg na 1830 als vanzelfsprekend een noord-zuid-verloop, met de provincies beneden de grote rivieren als ambigue overgangszone naar België; binnen Vlaanderen echter verliep regionaal verschil veeleer op de west-oost-as van Kortrijk naar Tongeren (de encyclopedie besteedt trouwens relatief weinig aandacht aan Vlaams/Westvlaams particularisme). Ander punt: zoals ik elders heb betoogd was de omgang met extreem-rechts gedachtegoed in Vlaanderen in de periode 1930-1945 niet zo heel verschillend van die in bepaalde gedeelten van Nederlands-Limburg: wantrouwen in de 'grote politiek', kortstondig electoraal succes van fascistische groeperingen, effectief bestreden door de rooms-katholieke kerk, en opvallend weinig actieve collaboratie met de jodenvervolgingen tijdens de bezetting. Dergelijke patronen (waartoe men ook 'politieke cultuur' zoals clientélisme mag rekenen) lijken van Noord naar Zuid te verschuiven maar volgen daarbij geenszins de loop van de huidige staatsgrenzen. Wat bepaalt of verklaart dan die patroonverschuivingen? En kon of wilde het beleid van de Duitse bezetter in Friesland of Limburg op regionale ressentimenten inspelen, zoals dat in Vlaanderen gebeurde? Zulke interregionaal-vergelijkende vragen blijven vooralsnog open.

Men zou mogen hopen dat een toekomstige, meer in de geest van *area studies* werkende benadering van cultuurpolitiek in de Lage Landen minder volgens de binaire Belgisch-Hollandse tweedeling tewerk gaat en meer genuanceerd vergelijkend-regionaal werkt, met aandacht voor de grensoverschrijdende patronen tussen de beide helften alsmede de interne regionale variaties binnen elk van de twee. In hoeverre bijvoorbeeld sympathie voor Vlaanderen en de Vlaamse

strijd een specifiek kenmerk was voor de katholieke zuil respectievelijk de katholieke regionen in Nederland blijft een open vraag: de gevallen Van Duinkerken en Knuvelder spreken vóór die hypothese, de gevallen Gerretson en Geyl ertegen. In hoeverre er parallellen en contacten waren tussen de Vlaamse en de Friese Beweging (al dan niet via middelaars zoals Hoffmann von Fallersleben) is eveneens een vraagstuk dat niet in de binaire 'interland' Holland-België kan worden opgelost.

Ook de contextualisering van de Vlaamse Beweging in de geschiedenis van het Europese nationalisme is, ondanks de goede lemmata 'Duitsland-Vlaanderen' en 'Frankrijk-Vlaanderen' nog een desideratum. Zo gaan de kerkhistorische lemmata, ook al zinspelen ze vaak op de afhoudende positie van de hogere clerus ten aanzien van Vlaamse aanspraken, niet in op de bredere achtergrond: dat de Pauselijke Staat ten gevolge van het Italiaanse *risorgimento* verloren was gegaan en het nationalisme mede daarom was veroordeeld als modernistische dwaling.

Maar dat zulke interregionaal-vergelijkende vragen zich nu des te dringender aandienen, moet in laatste instantie toch eerder als verworvenheid dan als tekortkoming van deze *Nieuwe encyclopedie* worden gezien.

ALGEMEEN

O. I. M. Ydema, *Hoofdstukken uit de geschiedenis van het belastingrecht. Over de bevoegdheid van de overheid om belastingen te heffen en de plaats daarbij van het Romeinse recht in het bijzonder met betrekking tot de ontwikkelingen in Holland tot aan 1795* (Dissertatie Leiden 1997; Groningen: Wolters Noordhoff, 1997, xii + 301 blz., f89,50, ISBN 90 01 98407 X).

Nederlandse rechtshistorici waren tot op heden van mening dat het Romeinse recht weinig te bieden heeft voor wie geïnteresseerd is in de rechtsgronden voor belastingheffing. Bij de Romeinen zou immers het belang van de heerser de enige grond voor belastingen zijn geweest. Bovendien hebben de Romeinen viereeneenhalve eeuw geen (directe) belastingen hoeven betalen, omdat de buit van overwonnen volkeren voldoende opleverde. In wat Ydema noemt 'het oudste Nederlandstalige fiscaal-juridische handboek' verwees de achttiende-eeuwse Zutphense jurist Schomaker echter wel degelijk voortdurend naar het Romeinse recht. Ging deze Schomaker — met andere juristen van vóór de Franse Revolutie die hetzelfde deden — dan dus bij de duivel te biecht? Of hadden de eerder bedoelde rechtshistorici ongelijk?

Van een auteur die zo'n vraag stelt mag verwacht worden, dat hij wil aantonen dat dat het geval was. Ydema concludeert inderdaad dat er volgens het Romeinse positieve recht wel degelijk grenzen in acht genomen moesten worden bij belastingheffing. Hij signaleert in zijn boek voorts allerlei parallellen tussen Romeinse en Hollandse belastingen. Terecht waarschuwt hij er echter tevens voor, dat 'dergelijke parallellen natuurlijk niet hoeven te betekenen dat het Romeinse recht directe inspiratiebron is geweest' en 'dat mensen door de eeuwen heen vaak steeds weer dezelfde oplossingen bedenken voor vergelijkbare problemen' (177). In zijn conclusie oppert hij dan ook dat het Hollandse belastingstelsel, zich 'misschien' toch meer ontwikkeld heeft 'volgens lijnen die afhankelijk waren van wisselende machtsverhoudingen', en dat we de invloed van het Romeinse recht 'misschien' toch niet moeten overdrijven (265).

Voorafgaand aan zijn conclusies heeft hij eerst een overzicht gegeven van het Romeinse belastingrecht (hoofdstuk 2) en van zowel het terugtreden als de herleving daarvan in achtereenvolgens de vroege en de late Middeleeuwen (hoofdstuk 3 en 4); daarna van de ontwikkelingen van het belastingrecht in Holland tot 1581 (hoofdstuk 5) en vervolgens van die in het belastingrecht in het algemeen tot 1795 (hoofdstuk 6). De vraag dringt zich op of dit niet een wat al te ambitieus programma is geweest. De inhoud van de hoofdstukken is niet steeds even overtuigend.

De auteur waarschuwt er bijvoorbeeld voor dat het beeld dat in middeleeuwse en latere commentaren wordt geschetst over de rechtsgronden voor belastingen bij de Romeinen, gebaseerd was op een 'selectief gebruik van beschikbare bronnen zonder aandacht voor de context' (28). Niettemin zijn de gegevens voor zijn hoofdstuk 'Romeins belastingrecht in kort bestek' primair ontleend aan de twaalfde-eeuwse — met overduidelijke politieke bedoelingen opgestelde — *Lex Tributaria*. Het hoofdstuk opent ook niet met bijvoorbeeld de *Codex Justinianus*, maar met Cicero, omdat 'men' zich volgens Ydema in de Middeleeuwen zo herkende in Cicero's opvatting dat belastingen regelrecht in strijd zijn met de oorspronkelijke doelstelling van de staat en dat alleen 'nood' (*nécessitas*) deze wet breekt (9).

In de eerste zin van de slotparagraaf van het volgende hoofdstuk getiteld *'Terugtréd [cursief van mij] van het Romeinse belastingrecht'* concludeert de auteur verrassenderwijs dat in de tijd van de Merovingers en de Karolingers de oude Romeinse belastingen *bewaard* zijn gebleven. De lasten stonden 'als voorheen' in 'directe verhouding' tot de productiviteit van de agrarische grond en degenen die er op werkten, aldus Ydema (56). Voordien had hij echter vermeld dat het Romeinse *iugum* als basis voor grondbelasting niet meer bruikbaar was bij 'gebrek aan een